

Polska ekonomia w postaciach zapisana – cykl seminariów Rady Naukowej PTE

Seminaria Rady Naukowej PTE z cyklu Polska ekonomia w postaciach zapisana mają na celu nie tylko przybliżenie sylwetek znaczących postaci w historii polskiej ekonomii, lecz także pobudzenie refleksji nad aktualnością ich teorii w kontekście współczesnych wyzwań społeczno-gospodarczych. Przy tym seminaria te stanowią okazję do zgłębiania historii ekonomii w Polsce oraz tworzą forum dyskursu nad znaczeniem naukowego dorobku wybitnych polskich ekonomistów dla rozwoju współczesnej ekonomii. Seminaria są organizowane w ramach debaty poprzedzającej XI Kongres Ekonomistów Polskich, który odbędzie się w listopadzie 2025 r. w Warszawie.

Więcej informacji: <https://pte.pl/wydarzenia/seminaria-rady-naukowej-pte>.

Grażyna Musiał*

Zachodnia debata o racjonalności lat 30. XX wieku w ujęciu Profesora Edwarda Łukawera

Seminarium naukowe: Edward Łukawer. *Polska ekonomia w postaciach zapisana*

Moderator dyskusji: dr hab. Maria Urbaniec, prof. UEK, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Organizator: Rada Naukowa Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa, 1 marca 2024 r. (online)

Prelegenci: prof. dr hab. Zofia Dach; prof. dr hab. Mirosław Bochenek

Mianem zachodniej dyskusji o racjonalności w nauce ekonomii określa się debaty i spory, prowadzone w okresie międzywojennym, o możliwości istnienia gospodarek typu socjalistycznego i prowadzenia rachunku ekonomicznego z zastosowaniem kategorii ekonomicznych towarowo-pięniężnych takich jak pieniądz, cena, kredyt, procent. Debata o racjonalności miała kilka odmian, głównie w ówczesnej ekonomicznej literaturze radzieckiej, w której dyskusje na temat racjonalności uwydatniły ukształtowanie się dwóch nurtów myślowych. Pozostając w języku oryginału, mówiono o zwolennikach jednego nurtu *towarnicy*,

a drugiego *nietowarnicy*. Choć rozważaniom prowadzonym w ramach tych dwóch nurtów pomiędzy *towarnikami* i *nietowarnikami* prof. dr hab. Edward Łukawer (1920–2007) również poświęcał uwagę, to moje niniejsze przemyślenia związane z postacią Profesora i miejscem Jego dorobku naukowego w polskiej ekonomii odnoszą do debat i polemik w literaturze anglo-amerykańskiej, niemieckiej, francuskiej, w skrócie: do zachodniej debaty o racjonalności.

Apogeum sporu o rachunek ekonomiczny w socjalizmie przypadało na lata 1934–1935. Spory zaczęły się wcześniej i trwały dłużej. Powody, dla których określa się okres największej intensywności owych sporów w powyższy sposób, wiążą się między innymi z ukazaniem się na rynku wydawniczym książki powstałej pod redakcją Friedricha Augusta von Hayeka pt. *Collectivist Economic Planning. Critical Studies on the Possibilities of Socialism* (George Routledge, and Sons, London 1935). Jest to zbiór artykułów dotyczących kalkulacji ekonomicznej w socjalizmie, wstęp i rozdział podsumowujący jest autorstwa Friedricha Augusta von Hayeka.

Nawet w ogólnej charakterystyce sporów i debat ważne są przyjęte kryteria analizy. Możliwe kryteria to ujęcie chronologiczne, kryterium podmiotowe – postaci biorących udział w dyskusjach, bądź kryterium

* Dr hab. Grażyna Musiał, em. prof. UE, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, członek PTE Oddział Katowice.

Tabela 1. Uczestnicy zachodniej debaty o racjonalności lat 30. XX wieku w ujęciu Profesora Edwarda Łukawera

Polska	ZSRR	Niemcy	Francja	Wielka Brytania	Holandia	Norwegia	Austria	Włochy	USA
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Oskar Lange	Borys Bruckus	Georg Halm Edward Heimann	Albert Aftalion	Lionel Robbins Henry Dickinson Maurice Dobb	Nicolas Pierson	Trygve Hoff	Ludwig von Mises Friedrich August von Hayek* Albert Schaeffle Joseph Schumpeter	Enrico Barone Vilfredo Pareto	Abba Lerner Fred Taylor Paul Sweezy Paul Baran

* Friedrich August von Hayek – laureat Nagrody Nobla z ekonomii 1974 r.

Źródło: Opracowanie własne.

stadiów (stadialne) z uwagi na dominujące problemy w każdym ze stadiów. Profesor Łukawer zastosował w analizie zachodniej dyskusji o racjonalności podejście mieszane, podmiotowo-przedmiotowe.

Zagadnienie racjonalności wynikające ze zrozumienia natury systemu gospodarczego, które przybierało formę dyskusji i sporów, zajmowało Profesora Łukawera nieustannie w jego działalności akademickiej, przerwanej okolicznościami natury pozanaukowej. Niemniej najpełniejsze ujęcie tych dysput zawarte jest w Jego książce *Spór o racjonalność gospodarki socjalistycznej. Z historii problemu*. Dedykacja, jaką napisał Pan Profesor na stronie tytułowej, wręczając mi w darze egzemplarz tej książki, informuje: „To jest książka nowostara, którą pisałem w latach 1962–1966”. Profesor Łukawer omówił poglądy niżej wymienionych ekonomistów, których nazwiska przedstawiono w tabeli nr 1.

Profesor Łukawer przeanalizował poglądy ekonomistów wymienionych w powyższej tabeli. Obserwowali oni socjalizm z oddali, zapoznawali się z nim głównie przez studiowanie literatury. Lektura pozwoliła im na wypracowanie stanowiska w kwestii racjonalności, planowania, samodzielności przedsiębiorstw. Było to wyzwanie dla ówczesnych ekonomistów, któremu sprostali na miarę swych możliwości oraz intelektualnych horyzontów. Założenia wyjściowe, którymi kierował się Profesor Łukawer, precyzyjnie ilustruje Jego oświadczenie, które warto przytoczyć. Łukawer pisał: „Cała międzywojenna zachodnia dyskusja koncentrowała się wyłącznie na problemach »wewnętrznych«. Było to – moim zdaniem – absolutnie słuszne, ponieważ wyjaśnienie zasad funkcjonowania jakiegoś systemu może być dokonane tylko na podstawie modelu »gospodarki zamkniętej«.

»Gospodarka otwarta« niczego na dobrą sprawę tu nie wnosi. Jest to przyczyna, dla której tę ostatnią kwestię postanowiłem wyłączyć z mojej analizy”. Niektórzy badacze charakteryzują tak zarysowane podejście, jak u Łukawera, jako abstrakcję idealizującą.

Dyskusja międzywojenna według Profesora Łukawera koncentrowała się na problemach funkcjonowania, a nie na zagadnieniach wzrostu. Od momentu pojawienia się teorii Michała Kaleckiego akcenty zostały rozłożone bardziej równomiernie. Generalnie poszukiwania dyskutujących stron zmierzały do odpowiedzi na pytanie, czy możliwe jest racjonalne gospodarowanie kolektywnej gospodarki, czy też regulatorem gospodarki powinien być rynek. Mankamentem dyskusji międzywojennej było, zdaniem Profesora Łukawera, niezbyt precyzyjne określenie pojęcia decentralizacji. Nowym elementem zaś, uprzednio niebadanym, były analizy systemu pobudzania i systemu zasilania. Szczególnie ważnym filarem zachodniej dyskusji było rozstrzygnięcie, czy i na ile sposób funkcjonowania gospodarki jest niezależny od formy własności środków produkcji. Neoliberalowie wnieśli do dyskusji opinię, iż racjonalne gospodarowanie możliwe jest tylko w kapitalizmie. Z jednej strony mówią o apolityczności gospodarowania, z drugiej zaś uparcie i zgodnie opowiadają się za gospodarką kapitalistyczną. Liberalizm nadaje systemowi wolnej konkurencji naturalny i ponadhistoryczny charakter.

Prof. Edward Łukawer dostrzegł w kolejno analizowanych postawach badawczych uczonych słabiej lub silniej zarysowany pogląd, że wolna konkurencja nie stała się w pełni wolna. Nie gwarantuje jednakowych szans wszystkim uczestnikom, gdyż potomkowie poprzednich zwycięzców są tu *de facto* uprzywilejowani.

W początkowej części niniejszego opracowania znajduje się stwierdzenie, że zachodnia dyskusja zaczęła się wcześniej, niż głoszą ramy tytułowe tego opracowania. Do takich uczonych, których dokonania objął Profesor Łukawer swoją analizą należał m.in. Włoch Enrico Barone żyjący w latach 1859–1924, który w 1874 roku ukończył neapolitańską Akademię Wojskową, potem był zatrudniony w Szkole Artylerii od 1887 roku.

Enrico Barone stał się znany jako uczestnik debaty o rachunku ekonomicznym za sprawą artykułu pt. *Il Ministro della Produzione nello Stato Collettivista* [Minister produkcji w państwie socjalistycznym], „Giornale degli economisti” wrzesień 1908, s. 26 i październik 1908, s. 23. Redaktorem czasopisma był Maffeo Pantaleoni (1857–1924). Barone zaczął przedstawiać ekonomię matematyczną na łamach tego czasopisma wcześniej. W maju 1884 r. wystosował list do Irvinga Fishera (1867–1947), profesora Yale University (bardzo znany artykuł Fishera ukazał się na łamach „Science” 1907, vol. 25, *Why has the doctrine of laissez faire been abandoned?*), a w listopadzie 1895 roku Barone wystosował list do Knuta Wicksella. W tym samym roku, co artykuł *Il Ministro della Produzione...* Barone ogłosił książkę *Zasady ekonomii politycznej*, a w 1912 roku artykuł poświęcony problemom finansowym.

Poglądy Barone na tle zachodniej dyskusji o racjonalności Profesor Łukawer przedstawił szczegółowo zarówno z punktu widzenia etapów prezentacji problemów, jak i hierarchii ich ważności. Wśród tych problemów pogląd Barone na centralizację w państwie socjalistycznym wydawać się może szczególnie doniosły. Łukawer pisał, że problem alokacji stojącego do dyspozycji kapitału wygląda według Barone tak, że minister produkcji musiałby zdecydować się na zamykanie zakładów o kosztach zbyt wysokich, jak też obniżać ceny nadmiernych zapasów. Aby tego uniknąć, państwo musiałoby podjąć kontrolę wysokości ludzkiej populacji oraz zlikwidować popyt, czyli przypisać konsumentom dopuszczalne ilości środków spożycia. W artykule Barone z 1908 roku można przeczytać w tej materii, co następuje: „W razie potrzeby będzie możliwe zwiększanie spożycia członków, jednak kosztem utworzenia nowego kapitału, ale ze *wszystkich* nowych kapitałów, zatem także kosztem prokreacji nowych istot ludzkich. Obiecywanie większego dobrobytu, proponowanie *organizacji* produkcji i głoszenie wolnej miłości w nowym reżimie to po prostu rażący nonsens” (*Il Ministro della Produzione...*, „Giornale degli economisti”, paźdz. 1908).

Wprawdzie Barone poszerzał swoją wiedzę z ekonomii, zwracając się na łamach czasopisma „Giornale degli economisti” do Fishera i Wicksella, jednak najbardziej jego poglądy ukształtowały się pod wpływem Wilfredo Pareto.

Pareto zaczął badać przydatność systemu równań Leona Walrasa (1834–1910, syna Augusta Walrasa 1801–1866) do gospodarki socjalistycznej. Łukawer wyjaśniał, że Pareto ukazał i uzasadnił naukowo niezmienną prawdziwość ekonomicznych, a zatem podał w wątpliwość dążenia do socjalizmu. W zrozumieniu stanowiska Pareto pomaga uwzględnienie faktu, iż miał on inne podstawy merytoryczne aniżeli Alfred Marshall, Max Weber czy Émile Durkheim. Pareto pisał po francusku i włosku. Przekład na język

angielski ukazał się 1935 roku. Dorobek Pareto stał się bardziej znany, gdy za sprawą Pitrima Sorokina (emigranta z Ukrainy) na Uniwersytecie Harvarda utworzony został Wydział Socjologii. Na seminariach o Pareto wygłaszali swoje prace Sorokin, Schumpeter, Parsons i wtedy też poznano dokonania Pareto. Przy czym trudna jest do wytyczenia linia pomiędzy ekonomią a socjologią. Dorobek Pareto stanowi 30 tomów. Są w nich prace z ekonomii, politologii i socjologii.

Łukawer twierdził, że Pareto powoływał się na swoje badania statystyczne w celu uzasadnienia prawa ekonomicznego rozkładu dochodów. Nadał im postać zmatematyzowaną, respektując wymagania, jakie stawia ta dziedzina, i wypracował własny aparat matematyczny.

Pareto podjął wysiłek – według Łukawera – obrony kapitalizmu przed zarzutem nieracjonalności. Pareto uznał, że siły konkurencji prowadzą rynek i system jako całość do stanu równowagi ogólnej. Jest to uniwersalna prawdziwość, zatem nie ma potrzeby zmieniać kapitalizmu na socjalizm.

Wnioski końcowe

Z tabeli wynika, jak szeroki – w ujęciu Profesora Edwarda Łukawera – wachlarz uczonych brał udział w sporze o racjonalność i wyjaśnianie działań ludzkich z tego punktu widzenia. Takie podejście jest zasadne, gdyż nowa idea nie pojawia się nigdy w próżni, lecz nawiązuje w pewien sposób do zastanego dorobku myślowego, to jest do teorii wcześniej akceptowanych społecznie. Tak na przykład Hayeka, o którym pisał Łukawer, nazywa się rzecznikiem, obrońcą, a zarazem *szlifierzem* teorii cykli gospodarczych autorstwa Knuta Wicksella i Ludwiga von Misesa. Także dostrzega się wpływ na jego twórczość jego nauczyciela akademickiego Friedricha von Wiesera, jak również wpływ pisarstwa Walthera Rathenaua, współorganizatora niemieckiego przemysłu wojennego oraz ministra spraw zagranicznych Niemiec weimarskich (ustanowiona jest nagroda imienia Walthera Rathenaua; za rok 2011 został nią uhonorowany Donald Tusk – obecny premier RP, a nagrodę wręczyła 31 maja 2012 roku dr Angela Merkel, ówczesna kanclerz Niemiec).

Zresztą problem racjonalności stał w ogóle w XX wieku w centrum dyskusji naukowych. Odpowiedzi na pytanie, dlaczego tak się stało, należy szukać w przemianach, jakim uległa idea racjonalności w dziejach materialnej kultury europejskiej. Stwierdzenie, które działanie jest racjonalne, a które nieracjonalne, zależy od przyjętej definicji racjonalności. Badacz nie postrzega rzeczywistości samej w sobie, lecz pośrednio, poprzez doświadczenie ujmowane w pojęciach. Stosowany aparat pojęciowy ma duże znaczenie w procesie poznania naukowego, gdyż używane pojęcia i kategorie tworzą język opisu

rzeczywistości. Łukawer przyjmuje pogląd o racjonalności jako relację środków do celów. Racjonalność ludzkich działań odnosi się z jednej strony do wiedzy, z drugiej zaś wiąże się z kwestią wyboru. Racjonalność jest też wartością w sensie aksjologicznym.

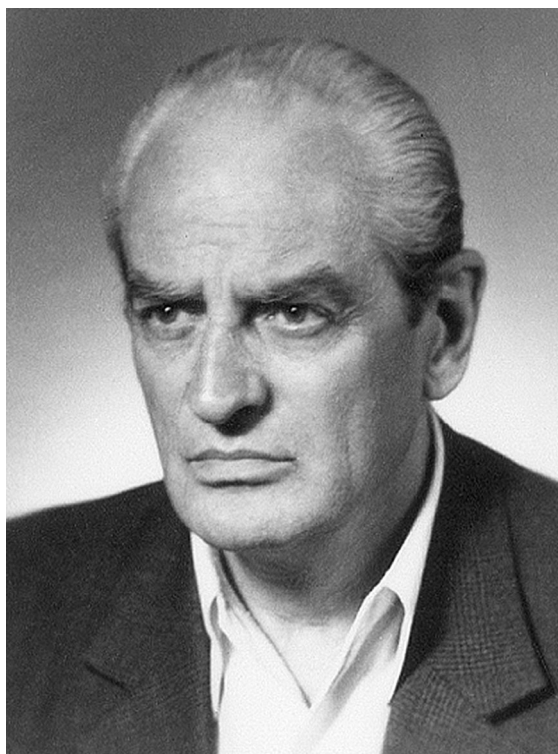
Z przyzwyczajenia kojarzy się słowo ‘racjonalny’ z treściami pozytywnymi. Ale racjonalnie można zmierzać do celów niegodnych. O tym też Hayek głosił podczas debaty, która odbywała się na Zachodzie w latach 1934–1935. Hayek podczas tej debaty (jej pierwszej części o cyklach gospodarczych i strukturze produkcji) był przedstawicielem społeczności London School of Economics. W wąskim znaczeniu cel socjalizmu wyjaśniał Hayek jako poprawę sytuacji pozbawionych własności klas społecznych. Ale w szerszym znaczeniu może oznaczać wspieranie interesów jakiejś elity rasowej lub służyć jakimś innym, antyegalitarnym celom. W jakimś sensie podobne stanowisko podczas zachodniej dyskusji o racjonalności zajmował Trygve Hoff. Cele socjalizmu mogą być najróżniejsze, twierdził on, w rozmaitych dziedzinach, jak np. dążenie do stworzenia silnej maszyny wojennej. Łukawer odciął się od tego stanowiska, pisząc, że Hoff zatracił już wszelki umiar.

Edward Łukawer gruntownie przebadał zachodnią debatę o racjonalności w naukowej literaturze ekonomicznej. Ten kierunek poszukiwań naukowych wynikał z subiektywnie odczuwanej przez Profesora potrzeby poszukiwania prawdy i dążenia do niej za pomocą rozumu.

Prof. dr hab. Edward Łukawer – nota bibliograficzna

Edward Łukawer był zatrudniony najpierw w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Katowicach (obecnie Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach), potem w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Krakowie (obecnie Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie). Na dorobek naukowy Profesora Łukawera składa się ponad 200 prac naukowych, w tym książki:

- *Możliwości funkcjonowania gospodarki socjalistycznej w świetle międzywojennej dyskusji na Zachodzie*, 1967;
- *Spór o racjonalność gospodarki socjalistycznej. Z historii problemu*, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, 1985, 2005;
- *Z historii polskiej myśli ekonomicznej 1945–1995*, Wyższa Szkoła Bankowości, Finansów i Zarządzania, Warszawa 1997;
- *Makroekonomiczne problemy transformacji systemowej*, 2001;
- *O tych z najwyższej półki, czyli rzecz w sprawie naszego środowiska ekonomicznego*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Kraków 2008.

Edward Łukawer. Źródło: <https://encysol.pl/es/encyklopedia/biogramy/17392,Lukawer-Edward.html/>.

Ostatnia z wymienionych pozycji, książka *O tych z najwyższej półki...*, została wydana pośmiertnie. Stanowiła podstawę konferencji naukowej, która odbyła się 19 lutego 2009 roku w siedzibie Zarządu Krajowego Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Warszawie. Podczas tej konferencji prezes Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego – prof. dr hab. Elżbieta Mączyńska – odczytała okolicznościowy list, który nadszedł z Parlamentu Europejskiego w Brukseli od prof. dr hab. Danuty Hübner, wówczas komisarza Unii Europejskiej do spraw polityki regionalnej. Z kolei esej pt. *O Tym z najwyższej półki, czyli rzecz o Edwardzie Łukawerze* (s. 22 komputeropisu) przedstawił dr Artur Pollok, wówczas wiceprezes Zarządu Krajowego Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego. Stenogram z zapisu dyskusji jest dostępny na stronie internetowej Zarządu Krajowego Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego.

Profesor Edward Łukawer publikował w Polsce w wydawnictwie Polskiej Akademii Nauk, Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego oraz za granicą. W Japonii ukazała się rozprawa pt. *Spory nad modelami ekonomicznymi w Polsce*. Rozprawa ta została opublikowana w języku japońskim w czwartym tomie dzieła zbiorowego pt. *Współczesny socjalizm*, Tokio 1979, pod redakcją japońskiego ekonomisty, profesora M. Iwata. Publikacja jest w języku japońskim. Inne studia i rozprawy Profesora Łukawera ukazały się w języku angielskim, niemieckim, rosyjskim, a także ukraińskim. ■